

Münsterski lav i Pio XII.

Talijanski povjesničar Matteo Luigi Napolitano 4. siječnja je u dnevniku »Il Giornale« od lažnih optužba ponovno morao braniti papu Piju XII. Pio XII, rekao je u razgovoru Napolitano, nakon Drugoga svjetskog rata nije odbijao niti zabranjivao vraćanje židovske djecu njihovim obiteljima. Sveta Stolica samo se usprotivila želji nekih židovskih saveza da se pokrštenu židovsku djecu, koja su izgubila svu rodbinu, preseli u Palestinu. Polazišta je točka za takvo držanje bio zahtjev nadrabina Palestine i Pariza, koji su željeli da iz katoličke zaštite ta siročad budu predana židovskim organizacijama. Sasvim je drukčije Crkva reagirala u onim slučajevima u kojima su djeca imala rodbinu u kojoj je netko preživio. Kao dokaz povjesničar

Nacistički ideolog Alfred Rosenberg nado se da će »narod« ubiti biskupa von Galena

Napolitano naveo je »slučaj Finally« u kojemu je 1953. dvoje krštene židovske djece - uz crkveno posredovanje - predano njihovo teti.

Profesor Napolitano, koji predaje crkvenu povijest na sveučilištu u Urbini, napisao je knjigu o ulozi Pija XII. u Drugome svjetskom ratu. O toj se ulozi često raspravlja, a ideološkim, povjesno potpuno neutemeljenih optužaba na račun Pija XII. i Katoličke Crkve ne nedostaje. Doprinos boljemu poznavanju stvarnoga crvenog djelovanje protiv Hitlera i nacizma daje i kratki pregled djelovanja i korespondencije između münsterskog biskupa Clemensa Augusta von Galena i pape Pija XII. a talijanski mjeseci »30Giorni« u dvobroju srpanj/kolovoz 2004. donosi i tri izvorna pisma Pija XII, koja dosada nisu nikad objavljena.

Tko je bio biskup von Galen?

»Tri propovijedi biskupa von Galena i nama, koji smo na putu žalosti kojim idemo zajedno s njemačkim katolicima, pružaju utjehu i zadovoljstvo koje već dugo nismo osjetili. Biskup je dobro izabrao trenutak za ovako hrabri istup.« Tim riječima zahvalnosti i potpunoga slaganja s biskupom von Galenom pisao je papa Pio XII. berlinskom biskupu Konradu von Preysingu 30. rujna 1941. U pismu je komentirao žestoki frontalni na-

»New York Times« biskupa von Galena nazvao je »najtvrdokornijim protivnikom protukršćanskog nacionalsocialističkog programa. Njegova hrabrost i njegove tvrde propovijedi protiv Hitlera, koje je hrabro izgovarao s propovjedaonice katedrale u Münsteru kružile su cijelim svijetom. Papa Pacelli pisao mu je kako bi mu iskazao svoju potpunu potporu i svoju zahvalnost«

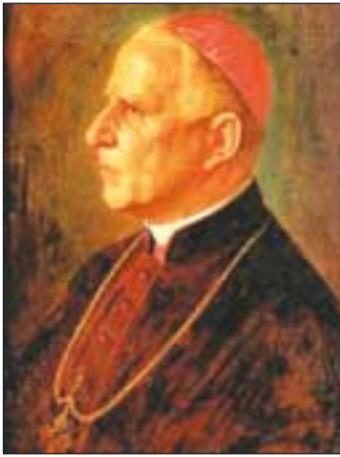
pad na Hitlerov režim s propovjedaonice katedrale u Münsteru toga ljeta 1941. Protagonist: biskup Clemens August von Galen. Osim toga, Pio XII. završio je pismo berlinskom biskupu potvrdom: »Nije stoga niti potrebno da izričito zajamčimo tebi i twojim subraćima da će biskupi kao što je biskup von Galen, koji će nastupati tako hrabro i tako besprijeckorno, u nama uvijek imati potporu.« Na Pacellijsko pismo biskup Berlina odmah je odgovorio. Von Preysing je 17. listopada u ruke uzeo papir i olovku te je, ne oklijevajući, Papi odgovorio: »Pravom me radošću ispunja činjenica da je djelovanje biskupa von Galena bilo utjeha srcu Njegove Svetosti.«

No, što je to zapravo učinio taj biskup kojega Pio XII. ohrabruje i hvali? Tko je bio Clemens August von Galen?

»New York Times« 1942. u samome središtu rata, objavio je niz članaka o crkvenim ljudima koji su se suprotstavljali Hitleru. Te godine, 8. lipnja, američki

1946. bio njegov osobni tajnik, zabilježio je podudarnost: »Von Galen je kao biskup djelovao u istome vremenskom razdoblju kao i Adolf Hitler. Za biskupa je posvećen devet mjeseci nakon što je Hitler došao na vlast, a umro je oko devet mjeseci poslije Führerove smrti.«

Roden 1878. u dvoru Dinklage blizu Münsteru, Clemens August grof od Galena, sin vrlo katoličke plemićke obitelji iz Westfalena, prije nego ga je Pio XI. posvetio za biskupa, 23 godine djelovao je kao svećenik na jednoj župi u Berlinu. Kada ga je 5. rujna 1933. isti papa imenovao nasljednikom na katedri sv.

Lav iz Münstera - biskup Clemens August grof von Galen

»Novi zlokobni totalitarni nauk koji rasu stavljaju iznad svake moralnosti, krv stavljaju iznad zakona... odbacuje Objavu, nastoji uništiti temelje kršćanstva... To je vjerska prijevara. Ponekad se događa da se to novopaganstvo skriva čak pod kršćanskim imenima... Ovaj protukršćanski napad što ga doživljavamo u našim danima nadilazi, zbog svoga razornoga nasilja, sve druge koje poznajemo iz prošlih vremena.«

Papa Pio XII. pisao je berlinskom biskupu Konradu von Preysingu hvaljeći hrabrost biskupa von Galena

Ludgera, kukasti križevi Trećega Rajha vidljivi na svečanome slavlju još nisu ni mogli sanjati koliko će im muke zadati taj prelat plemićkoga podrijetla i snaž-

ski pogled na svijet nacizma, otkrivajući jasni religijski karakter te ideologiju: »Novi zlokobni totalitarni nauk koji rasu stavljaju iznad svake moralnosti, krv stavljaju iznad zakona... odbacuje Objavu, nastoji uništiti temelje kršćanstva... To je vjerska prijevara. Ponekad se događa da se to novopaganstvo skriva čak pod kršćanskim imenima... Ovaj protukršćanski napad što ga doživljavamo u našim danima nadilazi, zbog svoga razornog nasilja, sve druge koje poznajemo iz prošlih vremena.«

ni domoljubnih osjećaja. Von Galen bio je prvi biskup izabran nakon Konkordata što ga je Rajh potpisao sa Svetom Stolicom 20. srpnja 1933. No, bio je i jedan od prvih njemačkih biskupa koji je krajnjom jasnoćom i čvrstim stavom razotkrio opasnosti novopoganske ideologije nacizma, te javno snažno prokazao nasilje i barbarstvo nacističkoga terora.

Osuda »katekizma krvi«

»Nec laudibus nec timore.« To je bilo biskupsko geslo do stojanstvenoga njemačkog prelata. Neustrašivost i srčanost onoga »nec timore« odmah se pokazala.

Samu dva mjeseca nakon biskupske ređenja, u studenome 1933. biskup von Galen uvidio da se sporazumi koji su tek potpisani ne poštuju, te snažno protvjuje protiv kršenja Konkordata. A kada je početkom 1934. Alfred Rosenberg, glavni teoretičar nacionalsocijalizma (imenovan Führerovim zamjenikom za duhovno i ideološko

Uzak u nacistički koncentracijski logor Kzoranienburg 1933. godine

Pismo je završio opomenom vjernicima da ne dopuste da ih zavede ovaj »otrov savjesti«, te kršćanske roditelje poziva da bdiju nad djecom. Uskrnsa je poruka pogodila poput bombe i imala je oslobođajući učinak na kler i narod, a njegov odjek nije se čuo samo u Njemačkoj već i u inozemstvu...«

Za Uskrs 1935. novi protuuder. I ovaj put Rosenbergova rasna teorija i »katekizam krvi« na meti su biskupa. Von Galen,

budući da nije mogao šutjeti o tako opasnim zabludama za vjernike, u biskupijski biltenu umetnuo je dodatak sa studijom o »Mitu XX. stoljeća« te nastoji da ga se što više dijeli. Odgovor režima nije trebalo čekati. Voda Gestapa Hermann Göring poslao je okružno pismo u kojоj traži izbacivanje svećenika iz školske poduke. Rosenberg je banuo u Münster i vatreno napao biskupa pokušavajući ponukati narod protiv njega i očekujući da će ga ubiti. No, narod Westfalea, koji je većinom katolički, okupio se oko svoga biskupa, i već 8. srpnja manifestacije solidarnosti svoj su vrhunac doživjele u masovnoj procesiji vjernika. Dogadanja u Münsteru i ovaj su put prešle nacionalne granice te je inozemni tisak zabilježio tu borbu hvaleći hrabro držanje njemačkoga biskupa: »Ako se katolike optužuje da se bave politikom, zapravo je nacionalsocijalizam onaj koji se bavi vjerom«, lakonski je iz Pariza 28. srpnja 1935. komentirao »Le Figaro«.

Jasno je da von Galen nije bio jedini njemački prelat koji se jasno suprotstavlja nacističkoj doktrini, a već od 1932. biskupi su se očitovali i zajedno. Slavne su ostale propovijedi iz 1933. kardinala Michaela von Faulhabera, nadbiskupa München. No, Hitlerovim dolaskom na vlast njemačka Crkva morala se suočiti s režimom koji si je sve napasnije i sve bezobraznije prisivao i preuzimao potpunu prevlast na vjerskome i crkvenome području, kršeći i gušći ljudska i građanska prava. Tako je u samo nekoliko godina Crkva morala platiti cijenu teškoga progona. Progona koji se još i pogoršao kada je 1937. objavljen enciklika Pija XI. »Mit brennender Sorge«, koju su potaknuli njemački biskupi. Enciklika Pija XI. bila je jedna od »najostrijih osuda nekoga nacionallnog režima koju je Va-

tikan ikada izrekao«, i nacisti su je proglašili veleizdajom države. Kako se širila, tako je bilo sve više uhićenja i zapljena. Von Galen je u svojoj biskupiji tiskao 120.000 primjeraka! Zaplašivanja upućena izravno na njegov račun rasla su iz dana u dan, no istodobno je rastao i njegov prestiž i učvršćivao

se njegov moralni autoritet. To su mu priznavali svi, pa i Židovi. Neponredno pred rat biskup iz Münster, zbog toga što je »jako napao temelje i učinke nacionalsocijalizma«, upisan je u vladin ured Rajha kao jedan od najopasnijih protivnika režima. No, von Galen će postati poznat u cijelome svijetu svojim propovijedima iz ljeta 1941. Zbog njih su ga prozvali »lav iz Münstera«. (rr)

Nastavlja se

»Jedan narod, jedna država, jedan vođa« bila je krikalica Hitlerova neljudskog režima

Von Galen: Nacistički je bog - trbuh!

Biskup von Galen, »lav iz Münstera«, poput brojnih drugih crkvenih ljudi, nije se ustručavao govoriti ono što misli o nacizmu i njegovom vodi Adolfu Hitleru. U subotu 12. srpnja 1941. do njega je došla vijest o zauzimanju isusovačkih kuća na dva mesta u gradu, u Königstrasse i u Haus Sentmaringu. Kako je rat napredovao, partijske nacionalsocijalističke vođe zaplijenivale su sve više dobara kršćanskih zajednica, a Gestapo je počeo sustavno deportirati redovnike, zauzimati i konfiscirati samostane, upravo u danima teškoga bombardiranja Münstera. Zaplijenjeni su čak i samostani klauzurnih redovnika. Redovnike i redovnice vrijedali su i protjerivali. Biskup nije okljevao. Osobno se suočio s ljudima iz Gestapoa i otvoreno im rekao da obavlaju »gnusne i besramne zadaće«, i u svoj jasnoći nazvao ih »lopovima i razbojnici ma«. No, nije stao samo na tome, već je smatrao potrebnim da se i javno opre nacistima.

»Vičem: zahtijevamo pravdu!«

Bio je spremna na sebe uzeći sav teret, premda ga je to moglo koštati života. Sljedećeg dana, nakon što je brižljivo pripremio propovijed, popeo se na propovjedaonicu,

Nacistički ideolozi Hermann Göring i Joseph Goebbels 1936. godine

odlučan u namjeri da stvari nazove njihovim pravim imenom. »Nitko od nas nije siguran, makar u savjeti bio i najpošteniji građanin, nitko nije siguran da ga koji dan neće odvesti iz njegova stana, da ga neće lišiti slobode, da ga tajna državna policija neće zatvoriti u koncentracijske logore. Svjestan sam da se to može danas dogoditi i meni«, rekao je mons. von Galen. Pred velikim mnoštvom vjernika nije okljevao razotkriti kukavičke namjere Gestapoa, smatrajući ga odgovornim za sva kršenja najosnovnije socijalne pravde: »Ponašanje Gestapoa teško zakida najšire slojeve njemačkoga pučanstva... U ime poštenoga njemačkog naroda, u ime uzvišenosti pravde, u inte-

Koliko je bilo ljudi iz svijeta politike i kulture, ili kojeg drugog društvenog područja, koji su se 1941. usudili gestapovcima reći da su lopovi i razbojnici? U Crkvi je takvih bilo: i pod cijenu vlastita života, biskup von Galen javno je prozivao naciste zbog njihovih zločina, otimačina i deportacija

Biskup Clemens August von Galen u münsterskoj katedrali

resu mira... dižem svoj glas kao njemački čovjek, kao čestiti gradanin, kao službenik katoličke vjere, kao katalički biskup, i vičem: zahtijevamo pravdu!« Snažno i jasno rečenice su izlazile iz njegovih ustava, poput gromova. Nepokornom žestinom prokazao je jedan po jedan, svaki »gnusni čin« i nasilje za koje je uspio saznati. »Muškarci i žene ustali su na noge«, svjedoči jedan očevidac, »čule su se riječi slaganja, ali i užasavanja i indignacije, što su stvari koje se u crkvi uobičajeno ne događaju. Vidio sam ljudi kako su brzuli u plač.«

Učinak te prve propovijedi bio je razoran. Nikakvo čudo da je za druge propovijedi, 20. srpnja, crkva bila prepuna. Vjernici su dolazili iz daleka, samo da čuju biskupa von Galena. Još im je jednom, i u toj propovijedi, otvorio oči za ludost nacističkog režima i njegov projekt koji je u propast vodio cijelu Njemačku. Još je jednom zagrmio protiv »prljave, nepodnošljive akcije kojom se zatvaraju svećenici, kao divljač goni naše redovnike i naše drage sestre... koja proganja nevine muškarce i žene«. Izjavljuje da su uzaludni svi pokušaji i molbe za puštanje nepravedno osuđenih ili zatočenih: »Sada vidimo i jasno doživljavamo što stoji iza nove doktrine koja nam se već godinama nameće: Mržnja! Duboka mržnja, poput ponora, spram kršćanstva, spram ljudskoga roda...«

No, treću propovijed 3. kolovoza o petoj Božjoj zapovijedi zbog snažnih riječi Ministarstvo propagande osudilo je kao »najžeći frontalni napad protiv nacizma otkako pos-

toji«. Biskup je došao do spoznaja o planu uništenja hendičepiranih, staraca, mentalno bolesnih i hendičepirane djece u domovima za njih u pokrajini Westfalen. Taj su plan nacisti skrivali. Jedan svjedok, navodi »30Giorni«, komentira: »Samo onaj tko je doživio vrijeme nacističke diktature može razumjeti važnost riječi koje se biskup usudio izgovoriti: 'Sada ubijaju, barbarski ubijaju nevine ljudi koji se ne mogu braniti; i osobe druge rase, drugoga porijekla ubijaju... Pred nama je krvnička ludost kakve još nije bilo... S ljudima poput ovih, s tim ubojicama koji oholi gaze naše živote, ne mogu više imati narodno zajedništvo.'« Na nacističku vlast primjenio je riječi sv. Pavla: »Njihov je Bog trbuh!«

Biskupska »svinja« protiv Führera

Propovjedi su se nevideno proširile i u kratkome vremenu za njih je čuo cijeli svijet. Tiskale su se i čitale doslovno posvuda. Doprle su i do vojnika na bojišnicu. Dovoljno je reći da su neki ljudi toliko željeli imati te propovjedi, da su ih bili spremni čak i kupiti! Njemački narod, kršćanski i nekršćanski, prihvatio ih je s velikim poštovanjem. Iz dokumentata pronađenih u ruševinama Berlina vidljivo je da je u zimi 1941. na 1942. Gestapo uhitio više Židova zbog širenja »podbačkih propovijedi« mün-

sterskog biskupa. Zbog njih su svi, pa i sam von Galen mislili da će ubrzo biti ubijen. Voda organizacija za mlade SS-a izjavio je: »Ja ga zovem svinja C. A., to jest Clemens August. Taj veleizdajnik i izdajnik zemlje, ta svinja, slobodna je i uzima slobodu govoriti protiv Führera. Mora ga se objesiti.« To se ipak nije dogodilo. »Slučaj von Galen« pretresao se do najmanjih detalja u Ministarstvu propagande i u Tajništvu stranke. I Hitlerov miljenik Martin Bormann htio ga je objesiti. Međutim, ministar propagande Joseph Goeb-

Von Galen u procesiji na njegovu biskupskom redenju 5. rujna 1933.

beli Hitleru je preporučio da odgodi njegovu »egzekuciju«, zbog političkoga oportunizma. Taktika je režima bila takva da ga se ne pretvori u mučenika, a da su ga ubili narod bi se otudio od režima, posebno bi pak učinili to vojnicu na bojišnici.

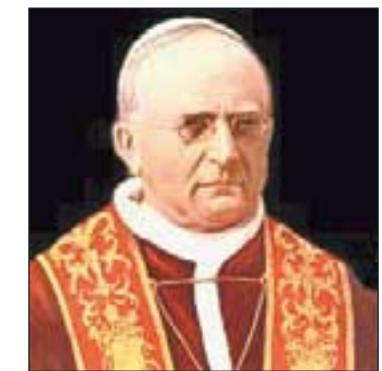
»Ja ga zovem svinja C. A., to jest Clemens August. Taj veleizdajnik i izdajnik zemlje, ta svinja, slobodna je i uzima slobodu govoriti protiv Führera. Mora ga se objesiti«, rekao je mlađi SS-ovac.

Nacisti su zato odgodili »obračun« s von Galenom, čekajući »konačnu pobjedu«. A onda, izjavio je Hitler 4. srpnja 1942, napravit će se »račun« sa svima, »sve do posljednjeg

novčića«. Grof Franz, brat biskupa von Galena, posvjedočio je da je njegov brat biskup bio izložen stalnim napadima, nasilju i uvredama neprijatelja Crkve i čovjeka. No, i dalje se držao uspravno i nastavio je neustrašivo navještati istinu. »Jednoga sam ga dana pitao, što moramo učiniti ako ga uhite. 'Ništa', odgovorio mi je. 'Pa i sveti je Pavao godinama bio zatvoren, a Gospodin se nije bojao da neće stići na vrijeme obratiti narode.' Govorio mi je da su đavolske sile na djelu, ali je spomenuo utješne Gospodinove riječi: 'Vrata paklena neće nadvladati Crkvu'«, posvjedočio je biskupov brat grof

Franz von Galen. Za biskupa Clemensa Augusta von Galena već u listopadu 1956. je pokrenut proces za proglašenje svetim. Prije dvije godine, 20. prosinca 2003. pročitan je dekret o junačkim krepostima, te je proces nastavljen velikim kracima prema beatifikaciji. »Borba koju je biskup von Galen vodio protiv onih koje je smatrao neprijateljima Crkve«, zapisao je njemački dominikanac Ambroz Eszer, postulator kauze, »očituje jednoznačno da je sluga Božji svojim najvišim ciljem i obvezom smatrao obranu vjere. A prema duhu tadašnjega totalitarnog režima biskup von Galen pokazao je junačku čvrstoću, ali i junačku razboritost.«

No, je li papa Pio XII. osobno poznavao biskupa von Galena? Eugenio Pacelli bio je dvanaest godina nuncij u Njemačkoj. Prvo u Münchenu, od 1917. do 1925, a potom u Berlinu do 1929. »Za vrijeme boravka u Berlinu Pacelli je imao prilike upoznati von Galena«, tvrdi njemački isusovac Peter Gumpel, jedan od najvećih stručnjaka i najboljih poznavatelja Pija XII. i relator u kauzi za proglašenje svetim, »te je već tamo stekao izvrsnu sliku o tom marljivom i hrabrom pastiru duša, otvorenom društvenim potrebama toga doba.« Von Galen, pojašnjava o. Gumpel, »bio je rodak Konrada von Preysinga, čovjeka od povjerenja Pija XII. u Njemačkoj. Von Preysing jamačno je predstavljao najčvršću liniju otpora nacističkom režimu u biskupskoj konferenciji. Von

Pio XI. slušao je savjete biskupa von Galena i von Preysinga

Preysing i von Galen nisu bili samo rodaci, već su bili povezani pravim prijateljstvom. »Poštovanje i povjerenje koje je Pacelli imao prema von Galenu, kao i prema vrlo uvaženom von Preysingu«, nastavlja Gumpel, »među ostalim svjedoči i činjenica da su bili u Rimu, u siječnju 1937. kada se pripremala enciklika 'Mit brennender Sorge'. Pacelli, koji je znatno pridonio pisanku te enciklike Piju XI., htio je i sam biti naširoko obaviješten o prilikama u Njemačkoj, te je - uz njemačke kardinale - i njih pitao za mišljenje.« (rr)

(Nastavlja se)

Papa čitao biskupove propovijedi rodbini

Pacellijsko slaganje s djelovanjem biskupa Clemensa Augusta von Galena potvrđeno je već 1935. I to u tijeku borbe s nacističkim ideologom Alfredom Rosenbergom. U toj prigodi, državni tajnik Svetе Stolice Eugenio Pacelli poslao je oštru diplomatsku notu njemačkome Ministarstvu vanjskih poslova, pozivajući se na pravnu osnovu Konkordata, a Vatikan je odlučno stao iza von Galena, tako da je »L'Osservatore romano« 20. srpnja 1935, udovoljavajući želji državnog tajnika, otvoreno branio biskupa iz Münstera napadajući Rosenberga kao »najžešćeg i svetogrdnog razarača kršćanstva«.

Što se tiče triju u svijetu poznatih propovijedi, nigrde ne piše da bi biskupa von Galena na njih bio potaknuo papa Pio XII. Von Galen, kako pokazuju svjedočanstva iz procesa za proglašenje blaženim i svetim, djelovao je po vlastitoj savjeti i samostalno, ali je znao, tvrdi o. Gumpel, da »nalaže na Papino slaganje. U pismu berlinskomu biskupu von Preysingu 30. travnja 1943. Pio XII. vrlo je jasno rastumačio svoja stajališta. Papina intervencija u ratno doba mogla bi se tumačiti kako zauzimanje stajališta protiv Njemačke, s negativnim posljedicama po Crkvu koja je već bila izložena teškim progonima, kao i njemački narod. Stoga je pastirma prepustio da sami na terenu procijene stanje i da djeluju. Tako je poticao biskupe da djeluju u skladu sa stavovima Svetе Stolice, koje je jasno pokazao Pio XI. u enciklici 'Mit brennender Sorge', ali bez nametanja. Jer, nikome se ne može naložiti mučenštvo.«

Von Galen s prozora Nadbiskupske palače pozdravlja skupine mladih

Tjesna povezanost Pacellija i von Galena

Koliko je hrabro djelovanje »lava iz Münstera« i »snaga njegova prosvjeda« bila od velike utjeha srcu pape Pacellija, govori i sama činjenica da je te poznate propovijedi Pio XII. htio i osobno pročitati, a čitao ih je i svojoj rodbini. Vidljivo je to iz dokumentata procesa kanonizacije von Galena. U svom svjedočanstvu svećenik Heinrich Portmann, jedan od najboljih izvora u procesu, izjavio je da je tu pojednost saznao iz spisa biskupa Innsbrucka koji je uputio von Galenu 18. rujna 1941. U tom dopisu insbruški biskup piše da je u

Pio XII. nije šutio bojeći se nacista. To znaju svi, premda ima manipulatora poviješću - koji se hrabro nazivaju povjesničarima - koji tvrde suprotno. Papa je jednostavno uvidio da je bolje djelovati mirnije, a inicijativu prepustiti onima koji su »na terenu« mogli bolje procijeniti prilike u kojima su djelovali, a on im je svesrdno i mudro pomagao

Tri njemačka junaka, otvorena protivnika nacizma: kardinali Frings, von Preysing i von Galen

tijeku audijencije u Vatikanu Papa očitovao duboko poštovanje za biskupa iz Münstera, te mu povjerio da je njegove homilije pročitao svojoj rodbini.

Da, Pio XII. biskupa von Galena smatrao je junakom. Izričito je to rekao primajući više svećenika iz pokrajine Westfalen, u prosincu 1945. I to svjedočanstvo, koje je iznio svećenik Eberhard Brand, nalazi se u spisu: »Sveti Otac

je rekao: 'Biskup von Galen uskoro će doći u Rim.' Potom je glasno dodao: 'On je junak.'

Kardinalski grimiz kao znak poštovanja - njemačkom narodu!

Osim toga, najrječitiji znak visokoga poštovanja za »neizbrojive zasluge« koje je stekao u žilavoj obrani Crkve i ljudskih prava pred nacističkim nasiljem bio je - kardinalski grimiz! Papa Pacelli je von Galena uvrstio u Kardinalski zbor 18. veljače 1946., a münsterski je biskup bio »pravi junak tog konzistorija«, komentirao je za Vatikanski radio nadbiskup Kölna.

Vatikanski radio objavio je vijest o uvrštenju von Galena među »knezove Crkve« pred sam Božić 1945, zajedno s još trideset dvojicom prelati. Među njima bila su i druga dvojica njemačkih

Svastike su postale simbolom nacional-socijalizma

Jedan od posljednjih portreta biskupa von Galena prije smrti 22. ožujka 1946.

Simbol neke druge Njemačke

Tisak je, dakle, prenosio ono što je u tome trenutku bilo svima jasno: von Galen bio je simbol one druge Njemačke, one Njemačke koja nije dopustila da je se »uniformira« po nacističkom modelu. Toj Njemačkoj i tisak je odavao priznanje koje je bilo očito iskazano kardinalskom čašcu

Velika procesija na sprovodu »lava iz Münstera« u gradu razorenom savezničkim bombama

Nacistički vođa Adolf Hitler zahtjeva kult svoje osobe

njegova golema pojava prolazila središnjom ladjom digao se uragan poleta. Pljesak je došao na svoj vrhunac u trenutku kada je kardinal ulazio prema tronu Svetoga Oca. 'Blagoslivljjam vas. Blagoslivljjam vašu domovinu', rekao mu je Pio XII. Poznate rimske novine dan kasnije su napisale: 'Naročito dugačak i jak pljesak za kardinala von Galena, junačkoga biskupa iz Münstera, pobornika protunacionalizma, kojega je Papa očigledno zadržao kod sebe duže od ostalih'. Sve to piše u dokumentima procesa proglašenja svetim biskupa von Galena.

onome »muževnom branitelju kršćanske istine i neotudivim ljudskim pravima koji su trebali biti iskorijenjeni u totalitarnoj državi«. Tako je pisao njemački tjednik »Die Zeit« na dan njegove smrti, koja je došla samo mjesec dana nakon primanja kardinalskog grimiza. »Borac za pravdu, veliki dobročinitelj čovječanstva« - tako je »Die Zeit« nazvao biskupa von Galena. Na njegovu sprovodu u Münsteru bilo je više od 50 tisuća ljudi.

Kada je posljednji veleposlanik Rajha u, Ernst von Weizsäcker - koji se 1946. povukao iz politike i živio u Rimu - poslao Sve-

toj Stolici izraze sučuti zbog smrti von Galena, tadašnji zamjenik u Državnom tajništvu Giovanni Battista Montini 28. ožujka 1946. zahvalio je u ime Pija XII. ovim riječima: »Smrću ovoga prelata, Vaša zemlja izgubila je jednu od najvećih osoba našega doba.«

Pio XII: »Imaš svu moju potporu«

No, ni to nije sve. Postoje i drugi dokumenti koji pokazuju veliki odnos poštovanja i sporazumnošću između pape Pacellija i »lava iz Münstera«: njihovo dopisivanje.

Cetiri su pisma Pija XII. koja je napisao na njemačkom jeziku sadržana u drugome svesku »Akata i dokumenata Svete Stolice u odnosu na Drugi svjetski rat«, monumentalnome djelu u 11 svezaka i 12 tomova koje su uredili isusovački istraživači, a koje sadrži dokumente Državnoga tajništva i Tajnoga vatikanskog arhiva. To je djelo htio svakako objaviti papa Pavao VI. početkom '60-ih godina prošloga stoljeća kada se neargumentirano počelo optuživati njegovog prethodnika. Pisma Pija XII. nadbiskupu Münstera poslana su 12. lipnja 1940, 16. veljače 1941, 24. veljače 1943. te 26. ožujka 1944.

U svim tim pismima Pio XII. više je puta izražavao zahvalnost, slaganje u stajalištima i poštivanje onoga što radi njemački prelat. U pismu od 24. veljače 1943. Papa ističe kako mu je »utjeha« svaka vijest o »jasnoj i hrabroj riječi jednoga biskupa«. Papa nadodaje da svaki biskup koji djeluje tako hrabro i odlučno u prilog istine i prava, te protiv nepravde ne čini nepravdu i ne ozloglašuje svoj narod u inozemstvu. Naprotiv, takve su intervencije korisne, premda bi netko mogao misliti suprotno. Pio XII. izričito zahvaljuje von Galenu što mu je svojim pastoralnim pismima »pripremio teren« za njegovu poruku za Božić, 24. prosinca 1942. To je poruka koju je »New York Times« nazvao »jasnim riječima u obranu Židova«, te pohvalio zbog toga što je »u svijetu prozvala pokolj nad brojnim nevinima«. Širenje te poruke u Njemačkoj visoki dužnosnici Rajha smatrali su »zločinom protiv sigurnosti države, koji zaslužuje smrtnu kaznu«.

Važnost tih pismiša još je i veća ako se ozbiljno promotri i okružje i ozračje u kojemu su nastala i objavljenja. Von Galenova pisma dio su »corpusa« od 124 pisma koja je Pio XII. uputio njemačkim biskupima od 1939. do 1944. Zašto je Pio XII. tako često pisao njemačkim biskupima, jasno je iz njegovih riječi koje je izrekao četvorici kardinala u Rimu, u ožujku 1939, nakon konklava na kojima je izabran za Papu: »Njemačko pitanje za mene je najvažnije. Pridržat ću si to pravo da se njime osobno bavim.« Zato je kardinal, a preko njih sve biskupe, pozvao da mu pišu izravno!

A što to sve piše u tim neobjavljenim, sudbinski važnim pismima - zajedno s pismom von Preysingu - koje je pisao papa Pio XII. osobno? (rr)

Nastavlja se

»Zahvaljujemo Bogu za vjeru njemačkih katolika«

Važnost pisama koje je papa Pio XII. upućivao njemačkim biskupima dobiva na težini ako se razmisli o povijesnom kontekstu u kojem su pisana. Pisma biskupu von Galenu, naime, bili su dijelom »corpusa« od 124 pisma što ih je papa Pacelli uputio njemačkim biskupima od 1939. do 1944. Razlog te korespondencije iznio je sam Pio XII. četvorici njemačkih kardinala koji su došli u Rim na konklave 1939., kada je izabran za papu. Nakon konklava kardinali su još neko vrijeme ostali u Vječnom Gradu kako bi s novim papom razmotrili prilike u kojima je djelovala Crkva u Njemačkoj. Pio XII. dobro je poznavao prilike, jer ih je pratio prvo kao nuncij i kasnije kao državni tajnik Svetog Stolice. »Njemačko je pitanje za mene najvažnije. Pridržat ču si da se sam bavim njime«, rekao im je papa Pacelli, koji je na taj način pozvao sve njemačke biskupe da mu izravno pišu. Kada je počeo rat, ti su izravni kontakti postali još dragocjeniji. Pozivajući ih da mu pišu, Pio XII. je njemačkim biskupima pokazao da nunciatura u Berlinu ima sigurni put za korespondenciju s Rimom. Biskupi su se, kako pokazuju brojna pisma, obilno koristili tom mogućnošću te su papu obavještavali o svemu važnome, prilažeći svojim pismima i prelike najvažnijih dokumenata. »Pisma Pija XII. njemačkim bisku-

Nacisti su s Katoličkom Crkvom imali »svoje metode«: zastrašivanja vjernika, otimačina crkvenih dobara, izgoni svećenika i odvođenje u sabirne logore, te slanje mladih svećenika na bojišnice... Ipak, nedovoljno da bi se slomilo njemačke vjernike kojima je Pio XII. jamčio da je i njihov Papa, bez obzira s koje strane bojišnice se nalazili

Biskup von Galen u procesiji u tijeku biskupske ređenja 5. rujna 1933.

ističući da će, po svemu sudeći, upravo 1941. godina biti godina teške kušnje ne samo za Njemačku već i Katoličku Crkvu u toj državi. Posebnoj opasnosti izloženi su mlađi katolici kojima se namećala nasilna dekristianizacija. »Jedan drugi izvor s divljenjem nas je obavijestio o uspjehu sata vjeronauka (Glaubensstunde). Premda vam se čini malo, nastavite s onim što je u vašoj moći, te podupirite koliko vam je moguće vjerski život u obitelji«, napisao je von Galen. Papa. Odgovarajući na biskupovo pismo, Pio XII. pokazuje da je upoznat i s otimačinom crkvene baštine u Oldenburgu, u Austriji, na području Sudeta, u takozvanom »Warthegau«, te u pokrajinama Elzas i Lotaringija. U pismu Pio XII. podsjeća da njemačkim katolicima treba stalno buditi svijest o zajedništvu sa Svetim Ocem, jer je on Papa katolicima bez obzira s koje strane bojišnice se nalazili.

»Toliko smo vam blizu, koliko smo bili i onda kada smo vas mogli posjećivati iz grada u grad, iz pokrajine u pokrajinu, štoviše još smo vam bliži«, riječi su ohrabrenja Pija XII. koji je upozorio da svi trebaju djelovati protiv udaljavanja od Boga, protiv mržnje i okrutnosti kako bi se došlo do mira.

U pismu što ga je 30. rujna 1941. uputio berlinskom biskupu Konradu von Preysingu, Pio XII. hvali djelovanje biskupa von Galena. »Tri propovijedi biskupa von Galena i nama, koji smo na putu

bola kojim idemo zajedno s njemačkim katolicima, daju utjehu i zadovoljstvo koje već dugo nismo osjećali. Biskup je dobro odabrao trenutak da istupi s toliko hrabrosti«, napisao je iz Rima Pio XII. Papa čak izražava žaljenje što te tri propovijedi nisu »jače« spomenute u pastoralnom pismu njemačkih biskupa. Katolička Crkva u Njemačkoj ovisila je u velikoj mjeri o javnim istupima biskupa, istaknuo je Papa, jer su opće političke prilike »poglavaru opće Crkve nalagale, u njegovim javnim porukama, dužan oprez. Nije stoga potrebno da tebi i tvojoj subraći biskupima koji, kao biskup von

dodajući da trebaju biti svjesni da svojim hrabrim i otvorenim istupanjem protiv nacističkog režima ne štete dobrome glasu svoga naroda u inozemstvu, već mu zapravo koriste, premda ih neki zbog toga optužuju. U tome pismu Pio XII. kaže kako su mu svojim pastoralnim pismima njemački biskupi »otvorili put« za njegovu radioproduku za Božić 1942., sa svješću da su se Papine poruke za Božić s velikim zanimanjem pratile još od 1939., i to na svim stranama bojišnice. Duboko žaljenje Pio XII. izrazio je nad činjenicom s kojom ga je upoznao mons. von Galen da su brojni svećenici njegova biskupije protjerani ili pak zatvoreni u sabirnim logorima zbog vjere, od kojih su mnogi i ubijeni, kao i zbog toga što nacisti i dalje otimaju crkvena dobra. Osim toga, biskupija Münster morala se, poput ostalih biskupija, nositi s teretom sve manjega broja svećenika te s problemom slanja mlađih svećenika na bojišnicu. Papa posebno poziva svećenike da hrabro propovijedaju i ispovijedaju. »Reci

vjernicima twoje biskupije da molimo, da se žrtvujemo i radimo za mir koji bi svim narodima, bez iznimke, stvorio podnošljive životne prilike; da nam je malo stvari toliko na srcu koliko 'sloboda i slava' Katoličke Crkve i cijelokupnoga vjerskog života u vašoj domovini; da zahvaljujemo Bogu za čvrstoću

»Toliko smo vam blizu, koliko smo bili i onda kada smo vas mogli posjećivati iz grada u grad, iz pokrajine u pokrajinu, štoviše još smo vam bliži«, riječi su ohrabrenja Pija XII. koji je upozorio da svi trebaju djelovati protiv udaljavanja od Boga, protiv mržnje i okrutnosti kako bi se došlo do mira.

Galen, istupaju s takvom hrabrošću i takvom bespriječornošću u ime Božje i u ime svete Crkve, izričito zajamčimo da će u nama uvek imati potporu«, poručio je ne samo berlinskom biskupu, već svim njemačkim biskupima Papa iz Rima. Istodobno je Pio XII. von Preysinga izvjestio da intervencije

Izbjeglice u ruševinama Aachena, razorenog bombardiranjem u listopadu 1944.

Svete Stolice pri nacističkim vlastima Rajha imaju »jadan učinak«, toliko jadan da na njih nacisti i ne odgovaraju.

Münsterskom biskupu von Galenu Pio XII. pisao je ponovno 24. veljače 1943. te pohvalio pastoralno pismo od 22. ožujka 1942. i pastoralno pismo za došaće te godine, koji »tako hrabro brane prava Crkve, obitelji i svake pojedine osobe«. Papa još jednom ističe kako ga tješi svaka jasna riječ, bilo od pojedinog njemačkog biskupa, bilo od svih biskupa zajedno,

topada 1943. Bila je nedjelja. U ranu, vedro jesensko poslijepodne katolici su se okupili ispred katedrale. Kanonici su tek zauzeli svoja mjesta, kada su se oglasile sirene za uzbunu. Bilo je 14 sati i 55 minuta. Prva američka bomba pala je s nevjerljivom točnošću upravo na katedralu. Uostalom, promašiti veliku katedralu, s romaničkim tornjevima uperenima u nebo, bilo je teško. Preživjeli su pobegli tražeći zaklon ispod tornjeva koji su izdržali duga stoljeća povijesti. Druga bomba pogodila je »u sridu«: tornjevi su pali kao planina otpadaka. Nakon velikih bomba uslijedile su manje, koje su prouzrokovale požare. Pogodene zgrade zapalile su se kao baklje. U samo nekoliko minuta gusti se, kilometarski dim dizao iznad drevne i ponosne ljepote biskupske grada Münstera. Civilni su se pitali nisu li ih bombardirali zabunom. Jer, već se događalo da ih bombardiraju zbog nečije pogreške. Preživjeli su na ulicama naišli na prijore od kojih im se ledila krv u žilama: gomile poginulih, leševi poginulih žena i djece, ugušenih, izgorenih u skloništima. Sve su te pojedinosti zapisane, a rekonstruirao ih je povjesničar Jörg Friedrich. I preživjeli koji surađuju kao svjedoci u procesu proglašenja blaženim biskupa Clemensa Augusta von Galena. »Kada su se sestre oglasile, biskup je odjevao liturgijsko ruho i spremao se u katedralu. Nije stigao otici u protuzrakoplovno sklonište«, pripovijeda kanonik Alois Schröer.

»Razorne bombe pogodile su i uništile njegovo sjedište. Ostao je priljubljen uz jedini zid koji je ostao čitav.« Tamo ga je zatekao njegov tajnik Heinrich Portmann koji mu je - čudom neozlijedeno - pomogao sići: »Kasnije sam ga obavijestio o smrti vjernika... vikara Emmericha i 59 redovnika koji su zajedno odletjele u nebo iz svoga samostana koji je pogodila bomba za požare. Po noći zamolio me da odem s njim u katedralu. Ostao je tamo, nepomičan, ispred ruševina što ih je prožderao požar. Plakao je u šutnji.« Nije li to bila katedrala iz koje je »münsterski

»Nebo iznad Münster-a bilo je prekriveno zrakoplovima B-17, poznatim američkim »letećim utvrdama«

lav« grmio skidajući masku i osuđujući užasne zločine i gnusobe nacizma? Koji je frontalno napao Hitlera? Nitko u Trećem Rajhu nije se usudio to tako učiniti. U bjesomučnoj mržnji, Hitler se zakleo da će »s njim napraviti račun do posljednjeg novčića«. No, obračun je odgodio za kraj rata.

A biskup von Galen 4. studenoga 1943. o svojoj je katedrali, o svome razrušenom gradu, pisao Piju XII... (rr)

Nastavlja se

Ovako je izgledao Münster nakon savezničkoga bombardiranja 10. listopada 1943.

Želi se optužiti cijeli njemački narod

Münster je razoren, bol žrtava savezničkog bombardiranja 10. listopada 1943. je neizmjerna. Osim patnje stanovništva, i uništenje dvije stotine crkava u biskupiji duboko su ožalostile biskupa Clemensa Augusta von Galena. Nadasve ga je pogodilo rušenje katedrale, i nikada nije mogao shvatiti zašto su saveznici moralni uništavati sve, pa i crkve, rekao je na procesu proglašenja blaženim svećenik Theodor Holling. Ono što nije uspio Hitler, učinilo je to »moralno bombardiranje«. Tako je Churchill preveo strategiju »pravednoga rata iz zraka« kojom je trebalo sustavno uništiti moral njemačkih vojnika i »spasiti« njemačke gradove. Tako je samo tijekom 1943. Münster »spašen« 49 puta zračnim udarima, a do kraja rata

Anglikanski biskup George Bell bio je protiv »moralnog bombardiranja«

»pridodana« su bila još 53 zračna napada. Najteža su bombardiranja bila ona od 30. rujna i 22. listopada 1944., kada je sveukupno na taj grad bačeno 5000 velikih razornih bomba i čak 200.000 bomba koje su izazivale požar. Münster je tada imao samo 66.000 stanovnika!

»Hoćemo li izgubiti duše vjernika?«

Biskup von Galen o užasnim životnim uvjetima svoga grada i biskupije pisao je 4. studenoga 1943. papi Piju XII. Münster je bio žrtva »oštре terapije« provodene u agoniji i vatri koja je mogla uništiti cijelu Njemačku. No, imao je i »sreće« jer na njega nije primijenjena ona »terapija« kojom su sa zemljom sravnjeni Potsdam, Lübeck, Hamburg, Dresden ponajprije... Saveznici su čak dali i biblijsko ime svojoj operaciji »moralnoga bombardiranja« - »Operacija Gomora«. Zahvaljujući ponajprije papi Piju XII. što ga je kreirao kardinalom i na taj način uvrstio u »užu papinsku obitelj«, te izvještava Papu da je primio njegovo vlastoručno pismo napisano 24. veljače 1943., a koje mu je u svibnju uspio predati apostolski nuncij. Papine je riječi biskup von Galen, vidi se iz pisma, prenio ne samo svećenicima već i vjernicima, u dvije propovijedi, u kojima je ne

Saveznici su uništavali njemačke gradove svojim »moralnim bombardiranjem«, koje to nikako nije bilo. Ciljevi nisu bili samo vojni ili industrijski - kako bi se oslabilo neprijatelja - već u velikoj mjeri civilni. Biskup von Galen tužna je srca o tome pisao papi Piju XII.

Biskup Clemens August von Galen pisao je pisma osobno papi Piju XII.

samo pročitao papine riječi ohrabrenja, već »istodobno energično odbacio ogavne kleverte koje se potajno siju protiv Njegove Svetosti. Nažalost, tekstove te dvije propovijedi, kao i svi drugi izvještaji i dokumenti koje sam pripremio da ih pošaljem u Rim, izgorjeli su u razaranju biskupske sjedišta i zgrade Ordinarijata prouzrokovana neprijateljskim zračnim napadom 10. listopada prošle godine«, piše biskup von Galen.

U pismu Piju XII. navodi da saveznici napadaju i razaraju industrijske gradove Bottrop, Bocholt, Sernkarde, Gladbeck i osobito Duisburg-Hambron. »U tim napadima teško su oštećene i brojne crkve, crkvene zgrade, kao i brojne bolnice. I u Münsteru je 10. lipnja zračni napad doveo do druge privremene ne-

prouzrokovao: uz velik broj luka, poginula su i četiri svećenika«, napisao je biskup von Galen dodajući uz veliku žalost da je poginulo 59 redovnica u samostanu Kongregacije milosrdnih sestara Presvete Djevice i Majke Božje Žalosne. Nadalje biskup von Galen izvještava o teško oštećenim samostanima, te sjemeništu i bogosloviji. Osobito oštro mons. von Galen osudio je rušenje antiknih crkava u gradu, naročito katedrale. O sebi kaže tek da je dobio »lagane ozljede«, no duboko ga boli što je izgubio sve. Nije mu važan biskupski dvor kao njegov »posjed«, niti namještaj, već knjige, dokumenti i spisi. Razaranjem Generalnog vikarijata uništeni su dokumenti koji su se tamo čuvali od 1820. »Sveti Oče! Više od ovih izvanjskih gubitaka

teško me pritiše zabrinutost za spasenje duša vjernika koji su mi povjereni i za održavanje kršćanske vjere u našoj zemlji«, piše biskup Papi i svjedoči kako ga raduje živa vjera što je svjedoče mladi njemački katolici s kojima se posebno susreće na krizmama i hodočašćima.

Anglikanski biskup protiv »moralnog bombardiranja«

Svijet na te grozote, ipak, nije mogao šutjeti. No, »nije se pjevalo jednoglasno«. Anglikanski nadbiskup Cyril Forster Garbett ponovno je upozorio na shvaćanje »pravednoga rata«, kako bi opravdao veliko korištenje vojske i materijalnih sredstava za zračne

napade na Njemačku. No, drugi vrlo važan član Anglikanske Crkve, biskup Chichestera mons. George Bell, javno je postavio drukčije pitanje: »Tko predstavlja 'Njemačku koja voli rat', a tko su jednostavne žrtve 'pravednoga rata' kojim se nastoji završiti rat?«

Pred Gornjim domom engleskoga parlamenta - pred lordovima - mons. Bell je, uz opće negovanje, pitao: »Saveznici se ne mogu ponašati kao božanstva koja neprijatelje strijeljaju

»Mora postojati razmjer između korištenih sredstava i postignutog cilja. Uništiti cijeli grad jamačno ne poštuje taj razmjer. Pitanje bombardiranja bez granica od velike je važnosti za politiku i djelovanje vlade! Na istu razinu staviti ubojice naciste i njemački narod, nad kojim su oni izvršili svaku vrstu nasilja, znači širiti barbarstvo!« istaknuo je anglikanski biskup Bell 9. veljače 1944.

mogućnosti korištenja brojnih crkava, posebno crkve Presveto-

ga Srca Isusova, koja se još dugo neće moći koristiti. U nedjelju 10. listopada zračni napad neprijateljskih bombardera, kratak ali krajnje brutalan, na ostatke je sveo antikno i časno povijesno središte Münsteru. Jako smo ožalošćeni zbog žrtava što ih je

Biskup von Galen s vjernicima pred razorenom katedralom na Katedralnom trgu

no vode savezničkih okupacijskih snaga u Njemačkoj teško su slušale biskupove riječi, pa ga je na razgovor pozvao vojni komandant u Warendorfu. O tom susretu u procesu za proglašenje blaženim izvjestio je svećenik Friedrich Sühling: »Zapovednik Jackson od biskupa je tražio pojašnjena izgovorenih riječi; a on je čvrsto odgovorio: 'Kao okupacijske snage imate i dužnosti, i ako ih ne ispunite djelovat ću upravo tako kao što sam i djelovao protiv nepravdi i barbarstva nacionalsocijalizma'. Potom je naveo neke točke koje su mu bile posebno na srcu: nasilje stranih radnika, osobito Rusa i Poljaka, nasilje protiv civila što su ga provodile okupacijske postrojbe. Govoreći nadasve o slučajevima nasilja, biskup se jako naljutio, udario šakom o stol i rekao prevoditelju: 'Prevedite doslovno ono što sam rekao.' Nakon duge rasprave, došlo se do sporazuma, ali biskup nije opozvao niti slovce onoga što je rekao.«

Biskup von Galen s anglikanskim biskupom

Chichestera susreo se u Münsteru u listopadu 1945., uz nazočnog generala Chadwicka. Mons. Bell koji je bio u Njemačkoj kao predstavnik Anglikanske Crkve izrazio je svoje poštovanje i svoje potpuno slaganje s njemačkim biskupom »koji se svim pastoralnim žarom zauzeo kako bi zaštitio svoje stado«. Pri tome nije se bojao reći »bobu bob a popu pop u obranu prava Božjih i ljudskoga pogađenog dostojsanstva, i sada kada kaos i barbarstva prevladavaju zbog napada, pljačaka, nasilja koja su uslijedila po ulasku savezničkih postrojba.«

ne bore i ciljeva koji nisu ni vojni ni industrijski«. Bilo je to 11. veljače 1943., i njegove riječi sigurno nisu dobro zvonile u uhu generala Arthurisa Harrisisa, šefa operacije. Godinu dana kasnije,

General Arthur Harris predvodio je »moralno bombardiranje« njemačkih gradova

9. veljače 1944., mons. Bell opet je žestoko napao praksu koja je postajala sve razornija: »Mora postojati razmjer između korištenih sredstava i postignutog cilja. Uništiti cijeli grad jamačno ne poštuje taj razmjer. Pitanje bombardiranja bez granica od velike je važnosti za politiku i djelovanje vlade! Na istu razinu staviti ubojice naciste i njemački narod, nad kojim su oni izvršili svaku vrstu nasilja, znači širiti barbarstvo!«

Takve hrabre riječi anglikanskoga biskupa u Engleskoj »odjek« su nalazile u lucidnim riječima biskupa von Galena u Njemačkoj.

»Zašto ne poštujete prava njemačkoga naroda?«

Prigodom prvoga poratnoga hodočašća vjernika Münstera u marijansko svetište Telgte 1. srpnja 1945. von Galen je javno izrekao teški prosvjed protiv vojne savezničke vlade koja nije poštivala prava njemačkog naroda. Vjernici, svjedoči Heinrich Portmann, u toj su prigodi naišli na jakoga odvjetnika koji im je u propovijedi dao snažnu utjehu,

Nastavlja se

Papa izbjeglicama otvorio vrata ljetnikovca Castel Gandolfo

Upismu od 20. kolovoza 1945. biskup Clemens August von Galen papu Piju XII. izvještava o maltretiranjima i poniženjima kojima su izloženi Nijemci, vojnici i ratni zarobljenici. Tako se Nijemcima koji su bili oženjeni s Nizozemkama i koji su duže vrijeme živjeli u Nizozemskoj sada zabranjuje povratak obiteljima koje očekuju da im se otac vrati. »Takvo nasilno razdvajanje obitelji podsjeća upravo na rasističke doktrine nacional-socijalizma koje su se očitovali u progonu Židova i u nasilnom prekidanju samih brakova kršćana s krštenim Židovima«, piše von Galen i dodaje: »Pišem Vam iz ruševina grada Münstera, koji je i posljednjih dana rata, 23. i 25. ožujka 1945. bio ponovno pokopan pod eksplozivnim bombama

Blizanci Eugenio Pio i Pio Eugenio ispred svoga »rodilišta« - ljetnikovca Castel Gandolfo

i bombama što uzrokuju požare. U toj su prigodi, zajedno s katedralom, gotovo potpuno uništeni i izgorjeli stari dijelovi grada; od drevnih crkava koristiti se može još samo crkva sv. Mauricija koja je izvan grada. Okupacijske snage ne podupiru radove na ponovnoj izgradnji ili na popravku i zaštiti onoga što je još ostalo.« Biskup von Galen sa velikom zabrinutošću gleda na budućnost svoje domovine, izložene stalnome šikaniranju: vojnici koji su bježali s Istočnoga fronta pred Rusima i Crvenoj armijom više se ne smiju vratiti svojim obiteljima, niti mogu primiti bilo kakvu vijest o svojima. Premda su ljudi sa sela - koje von Galen naziva »naš kršćanski narod« - velikodušno primili izbjeglice i prognane iz gradova, stanje je jako teško jer nema niti dovoljno smještaja, niti hrane. »Već danas, apostoli komunizma bez Boga razvijaju žarku agitatorsku djelatnost, posebno na industrijskim područjima: bojimo se da će se trijumfalni marš boljševičkih ideja proširiti preko granica područja pod ruskom okupacijom. Nažlost, okupacijske snage sa zapadne strane, Engleska i Amerika, čini se da ne vide tu opasnost, ili se čini da nemaju hrabrosti za poduzimanje protumjera kako bi se učinkovito uklonila opasnost proletarizacije njemačkoga naroda«, upozorio je von Galen.

Papa Nijemcima vraća ugled - kardinalima

S druge strane, radosno javlja Papi da se vojnici koji su se vratili sa bojišnice vraćaju i »katoličkoj vjeri svojih otaca«, da svećenici vojnici i bogoslovii ostavljaju dojam »da su sačuvali sveto zvanje, i to unatoč svim opasnostima, časno i bez kaljanja«. Na kraju se

Prvih mjeseci 1944. godine stanovništvo okolice Rima s područja »Castelli Romani« na rubu je preživljavanja zbog rata. Pio XII. u tome času otvara vrata ljetnikovca Castel Gandolfo - koji je i sam dio toga područja. U njega ulazi 12.000 osoba. U Papinim apartmanima rođeno je u tome razdoblju 36-ero djece. Dvojica od njih, blizanci, dobili su imena: Eugenio Pio i Pio Eugenio Zevini. Jasno je i zašto: mons. Eugenio Pacelli kao papa uzeo je ime Pio XII

pisma biskup von Galen ispričava Piju XII. i zbog papira na kojem mu piše, jer se morao snaći kako je u siromaštvu mogao, te ga izvještava o velikoj obiteljskoj sreći: o povratku brata Franza. Franz je bilo mladi brat biskupa von Galena, kojega je Pio XII. poznavao. Gestapo ga je uhitio 1944, a on se sretno vratio kući u travnju 1945. iz sabirnoga logora Sachsenhauzen blizu Oranienburga.

U jednome od sljedećih pisama upućenih papi Piju XII. biskup von Galen 25. rujna 1945. opisuje papi Pacelliju »užasne uvjete na okupiranim područjima«, te ga moli da intervenira »izravnom pomoći preko prijatelja prema pobjedničkim snagama«.

Posljednje pismo Piju XII. biskup von Galen napisao je 6. siječnja 1946, prijenešeno što će doći u Rim da primi kardinalski šešir. Taj je dan odlučio da će blagdan Bogojavljenja proslaviti u ruševinama marijanskoga svetišta u Teljeti. Svoju je propovijed završio riječima: »Pod nacizmom javno sam rekao, i napisao izravno takoder Hitleru 1939. godine, kada još nijedna sila nije intervenirala da bi zau stavile njegove ekspanzionističke ciljeve: 'Pravda je temelj države; ako se ponovno ne uspostavi pravda, onda će naš narod umrijeti zbog unutarnje gnjileži.' Danas moram reći: ako se među narodima neće poštivati pravo, onda nikada neće biti mira i sloga među narodima.« U pismu Piju XII. izražava svoju sreću što Papa nije zaboravio njemački narod i što i Nijemci dobivaju kardinale: »Nit naš jedni njemački narod, uništen ratom, ponižen porazom, i danas sa svih strana gažen mržnjom i žedu za osvetom, nije zaboravljen već je osvijetljen imenovanjem trojice njemačkih

Tek rođeni blizanci u naručju majke (prvi desno), u Papinoj spavačoj sobi

U znak zahvalnosti jer je spasio brojne Židove, 26. svibnja 1955. Izraelska je filharmonija izvela 7. Beethovenovu simfoniju za Piju XII.

biskupa u Kardinalski zbor; i zbog toga, s dubokom dirnutošću srca, njemački katolici zajedno sa svojim biskupima i svećenicima te mnogim Nijemcima koji nisu katolici zahvaljuju Kristovu namjesniku na zemlji.«

Posljednji von Galenov javni nastup: »Gorko žalimo...«

Kada se vratio iz Rima gdje je kreiran kardinalom, biskup von Galen 16. ožujka 1946. obratio se svojim vjernicima iz biskupije, »svojemu dragome gradu, u mojoj dragoj domovini.« »Na tisuće ljudi žalosno su sa mnom i poput mene osjećali da se na stranu stavljuju istina Božja i pravda Božja, ljudsko dostojanstvo i ljudska prava, koji su bili poniženi i pograženi; sa mnom i poput mene osjećali su da je gorka nepravda i prema pravome dobru našega naroda što se Kristova vjera sve više gura na rub«, podsjetio je biskup von Galen na nacističko doba: »Nisu mogli govoriti, mogli su samo trpjeti.« »No, moje pravo i moja dužnost bila je govoriti i ja sam govorio za vas, za bezbrojne osobe koje su se ovdje okupile, za bezbrojne osobe naše drage njemačke domovine, i Bog je blagoslovio moje riječi, a vaša ljubav i vaša vjernost, dragi moji vjernici iz biskupije, daleko su od mene držali ono što je mogao biti moj kraj, a možda su čak i sprječili da dobijem najljepšu naknadu, slavni vrijenac mučeništva. Vaša je vjernost to sprječila. Vi ste stajali iza mene, i moćnici su znali da su narod i biskup Münstera nerazdvojiva cjelina i da - udare li na biskupa - cijeli će se narod osjetiti pogodenim.« Sada je Sveti Otac pozvao tri njemačka biskupa u Kardinalski zbor i time je htio pokazati pred cijelim svjetom (svjetom koji velikim dijelom sad u Njemačkoj vidi - barem po onome što se tiče izražavanja javnoga mišljenja u mnogim zemljama - samo kraj zločinac koga susstava protivnoga kršćanstvu, svijeta koji je sklon ponižavati i odbacivati sve ono što je njemačko, koji je sklon cijeli njemački narod smatrati skupinom zlikovaca) da ne misli tako. On je pred cijelim svjetom pokazao da poznaje Njemačku bolje od onih koji nas tako prosuđuju i koji nas tako žele osuditi i prokleti. On je pokazao da - unatoč krivici i zločinima mnogih Nijemaca, zbog kojih gorko žalimo i zbog kojih moramo trpjeti posljedice uništanjem naših gradova, i ne samo te posljedice - velik dio našega naroda nije pristao uz zla i poganska načela, i da na tisuće, čak i milijuni Nijemaca - poput počašćenih osoba - stvarno zasluzuju da im bude dana sloboda i pravednost kao svim drugim narodima svijeta, svoj drugoj djeci Božjoj na ovoj zemlji.«

Kardinalskim grimizom za Augusta Clemensa von Galena Pio XII. odaju je priznanje i njemačkom narodu

osoba - stvarno zasluzuju da im bude dana sloboda i pravednost kao svim drugim narodima svijeta, svoj drugoj djeci Božjoj na ovoj zemlji.«

Trudnički jecaji jači od bombe...

Pio XII. nije znao prepoznati samo veličinu njemačkoga naroda koji je trpio pod nacistima. O

Izbjeglice uz vatikanski kamion kojim se dopremala pomoć

Ovako je izgledalo mjesto Genzano (Castelli Romani) razrušeno do temelja savezničkim bombardiranjem 1944.

»Papa Pio XII. je pokazao da - unatoč krivici i zločinima mnogih Nijemaca, zbog kojih gorko žalimo i zbog kojih moramo trpjeti posljedice uništanjem naših gradova, i ne samo te posljedice - velik dio našega naroda nije pristao uz zla i poganska načela, i da na tisuće, čak i milijuni Nijemaca - poput počašćenih osoba - stvarno zasluzuju da im bude dana sloboda i pravednost kao svim drugim narodima svijeta, svoj drugoj djeci Božjoj na ovoj zemlji.«

tome svjedoči i činjenica da je »gleđao svijet oko sebe« i da je bio, unatoč raznim neutemeljenim prigovorima - hrabar. Svjedoči o tome i sljedeća priča što ju je donio mjesecnik »30giorni« (dvobroj 7/8. 2004) iz pera novinara Lucija Brunellija. »Naravno, Pio Eugenio i Eugenio Pio vrlo su slični. Ista, široka ramena, kao ormar, isti jak stisak ruke. Sugovorniku je teško reći 'drago mi je' kad vas pozdra-

ve tako jakim stiskom«, počinje vedrim tonom tešku priču novinar Brunelli. Blizanci imaju istu partijsku knjižicu: »Oduvijek smo upisani u Komunističku partiju, kao što nas je naučio naš otac.« Pio Eugenio i Eugenio Pio dva su vrlo posebna blizanca. Jedini blizanci koji su rođeni u Papinoj spavačoj sobi. Svjetlo dana ugledali su 1. ožujka 1944. u papinskoj ljetnikovcu Castel Gandolfo. Tada je Papina soba bila pretvorena u »radaonicu«. Njihovi roditelji, supružnici Zevini, zajedno s tisućama prognanika koje su progone nacističke SS-trupe utočište su našli - kod Pape. Simpatizirali su komuniste, ali kada su trebali izabrati imena svojim blizanicima, nisu imali nikakve sumnje: Pio Eugenio i Eugenio Pio. Bio je to znak priznanja i poštovanja za Eugenija Pacellija koji ih je spasio od užasa rata. »Počašćeni smo što nosimo ime toga velikog pape«, ponosno ističu danas blizanci šećući ispred ljetnikovca u Castel Gandolfu: »Pio XII. učinio je častan potez, to nikada ne možemo zaboraviti.« Kada su se saveznici 22. siječnja 1944. iskricali u Anziju, majka dvojice blizanaca bila je u sedmom mjesecu trudnoće. Kao i svi stanovnici Castel Gandolfa i okoline, živjela je u velikome strahu jer su se nacističke postrojbe uspjele - nakon početnoga šoka - ponovo organizirati, zapriječiti prolaz saveznicima do Rima, a svu su ljudstvu prebacivali na leđa stanovništva. Saveznici počinju s bombardiranjem, pa ljudi moraju bježati iz svojih domova.

O tome je papu Piju XII. obavijestio mladi monsinjor iz Državnoga tajništva Giovanni Battista Montini - budući papa Pavao VI. Pio XII. nije oklijevao: isti taj dan, 22. siječnja 1944, otvorena su vrata Castel Gandolfa. U njega je ušlo 12.000 izbjeglica. Nitko ih nije pitao imaju li krsni list ili kako se politički opredjeluju. Sa sobom su donijeli plastične vrećice i tek pokoji madrac. Tamo su ostali četiri mjeseca, sve do oslobođenja Rima - 4. lipnja 1944. Svaki dan su dobivali topli obrok. Među njima bilo je puno Židova i politički proganjениh. Izvan zidova Castel Gandolfa bio je pakao, tako da je u samostanu klarisâ i baziljankâ poginulo 16 redovnika. Bomba je 10. veljače 1944. pogodila zavod »Propaganda Fide« - tamo je, među izbjeglicama, poginulo čak 500 ljudi. Pio Eugenio i Eugenio Pio, ne znajući za svu tu tragediju, spokojno su rasli pod srcem svoje majke. Nisu bili jedini koji

su se u ta četiri mjeseca rodili u papinskoj ljetnikovcu. Ali od 36-ero rođenih bili su jedini - blizanci. Gotovo svim novorođenima davali su imena Pio ili Eugenio. Čini se, poput bajke. No, to je povijest. Povijest dvojice blizanaca komunista koji i u imenu i u duši nose znak ljubavi jednoga pape. O kojem toliki po svijetu šire laži... (rr)

Nastavlja se

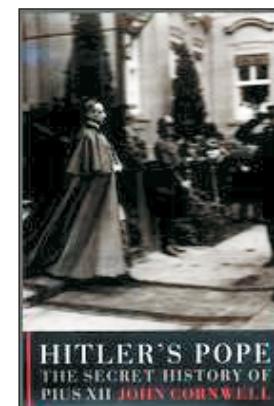
»Prežvakavanje« starih optužaba na račun Pija XII.

Dok Pio Eugenio i Eugenio Pio Zevini - blizanci rođeni u Papinu ljetnikovcu Castel Gandolfo - svojim životima svjedoče veličinu i istinu o Piju XII., nije mali broj onih koji ga nastoje na razne načine ocrniti. »Svaki put kada smo čuli stenjanje u porodajnim bolima i čuli plać tek rođenog djeteta«, pripovijeda za mjesecnik »30giorni« tada 18-godišnji Marcello Costa, »Bogu smo upućivali zahvalne molitve«. Costa je nakon rata čak 33 godine bio demokršćanski gradonačelnik »drugoga Vatikana« - Castel Gandolfa - na obalama Albanskog jezera. Od radosti su se nekada tresli prozori, nastavlja svoju priču Costa, pa i jače nego od savezničkoga bombardiranja. »Ovdje nas svi zovu Papinim blizancima«, kaže braća Zevini. Njihov život, premda su cijeli život teško radili da bi preživjeli, izgleda da je bajka. Ali, nije: njihov život je povijest. Povijest dvojice blizanaca komunista koji i u imenu i u duši nosi znak ljubavi jednoga pape.

Nije to jedina gesta koju je učinio Pio XII. kako bi pomogao ratom izmučenome stanovništvu. Još dok je postojala mogućnost sprečavanja rata, u prosincu 1939., osobno je otisao kralju na rimskome Kviriinalu kako bi mu istaknuo da narod želi mir. Kada je unatoč tome Italija ipak ušla u rat, a od 8. rujna 1943. započelo i sve otvoreni suprotstavljanje njemačkim okupacijskim snagama, u Rimu se razvio veliki »krug ljubavi«. U svakome samostanu, pa i u klauzurnim, vrata su bila otvorena svim ljudima koji su tražili spas. Osim toga, Sveta Stolica poduzimala je sve što je mogla da ljudi ne umru od gladi. Nijedno mjesto nije bilo sigurno od rata. Čak je i samostan na Monte Cassinu, unatoč obećanjima saveznika, potpuno uništen bombardiranjima. Da je papa Pio XII. činio sve što je moguće dokazuje i sama činjenica da se rimski židovski rabin obratio na kršćanstvo, krstio i na krštenju uzeo ime - Eugenio. Tužno je povjesničarima danas promatrati kako se stvorilo neprijateljstvo prema Piju XII., utemeljeno na lažima i iskrivljavanjima činjenica. Jer, oni koji su dobro proučili dokumente vezane uz završetak Drugoga svjetskog rata znaju da u svijetu poslige

Falsifikat s naslovnicom: »Hitlerov papa« autora Johna Cornwella

HITLER'S POPE
THE SECRET HISTORY OF PIUS XII JOHN CORNWELL

optužaba došla je iz knjige Cornwella koju je naslovio »Hitlerov papa«. Ta knjiga je laž - počevši od same naslovnice, na kojoj je prikazan Eugenio Pacelli, tada još apostolski nuncij u Njemačkoj, odjeven u svoj nadbiskupski palač, kako izlazi iz jednoga ulaza na kojem su sa svake strane po jedan njemački vojnik. Istina je: kada je Pio XII. još bio »samo« Eugenio Pacelli - tj. apostolski nuncij u Njemačkoj - nije bilo još Hitlera u Njemačkoj, već je postojala Weimarska Republika. Ona dva vojnika nisu nacistički vojnici, već su čuvari u Republici Weimar.

Laž o Papi da se prikrije vlastita bijeda

Jesu li laži o Piju XII. bile potrebne nekim krugovima - i jesu li potrebne još i danas - da se prikrije vlastita bijeda i vlastita sramota? Ponekad se čini da je upravo tako. Evo i nekoliko argumenata. Zna se da povijest nakon rata je redovito pišu - pobednici. I koliko god mrzak bio njihov neprijatelj, kojega su svladali i pobijedili, ipak bi istina moralna biti iznad svega. Činilo se tako i majoru Ellisu B. Scriptureu koji je iskreno napisao izvještaj o »moralnim bombardama« bačenima na Münster i koje su umalo ubile biskupe Clemensa Augusta von Galena. »Dobili smo opomenu da budemo pripravni za uzbunu oko 22 sata u subotu navečer, usred našega slavlja«, piše Amerikanac iz 95. zrakoplovne eskadre bombardera o napadu koji se dogodio 10. listopada 1943. »Naredbu za početak napada dobili smo dalekopisačem. Rečeno nam je da je naš cilj

je bio odličan zapovjednik: 'Slušajte, majore, ovo je rat: r-a-t, razumijete? U bespovrednoj smo borbi, i s niskim udarcima; Nijemci su godinama ubijali nevine ljudi u cijeloj Europi. Naša je zadača da ih rasturimo. I to ćemo učiniti. Na kraju, ja vodim ovaj zadatak, a vi ste moj avijatičar, pa ćete poći sa mnom! Imate li još pitanja?' 'Ne, gospodine', odgovorio sam. Time je problem bio završen.« Tijek operacije u kojoj je razoren i katedrala i u kojoj su saveznici umalo ubili i biskup von Galena već smo opisali u prethodnim brojevima. U 16,30 pukovnik Gerhart objavio je da je akcije nad Münsterom završena.

No, ni tu nije rečena sva istina. Povjesničar Jörg Friedrich nješta kom je znanstvenom točnošću utvrdio sve činjenice oko toga bombardiranja, uz detaljan opis svake pojedinosti. Povijest je kronika, a zbog obvezne prema kronicu Friedrich je dodao još jednu bilješku. Bilješku kojoj ne treba nikakvih komentara. »No, pukovnik Gerhart morao je priznati da sve nije proteklo baš najbolje. Akcija nije bila u potpunosti dovršena. 'Došlo je do jedne pogreške', piše u njegovom izvještaju: 'Tristo pedeseta eskadrila bombardera promašila je Münster, krenula je prema gradu Enschede u Nizozemskoj. Zamjenila ga je za njemački grad i na Enschede izbacila svoj teret bombe. Sorry. Žao nam je.«

I civili u Münsteru su mislili da je riječ o pogrešci, jer samo ratni zločinci bombardiraju civile! Kome je trebalo »moralno bombardiranje«, kako je operacije nazivao sam Churchill, i kojim je to ratnim pravom dopušteno ubijati

pridružili obrani Pija XII. od lažnih optužaba je i Židov Paolo Mieli koji je u dnevniku »Corriere della sera« (bio je i direktor toga dnevnika) napisao: »Historiografski bijes protiv pape kakav je bio Pio XII. u sebi ima nešto mutnoga.« »Onaj tko tvrdi da je bio 'Hitlerov papa' morao bi

malo bolje promisliti o čemu to govori, jer to što čini je zlodjelo.«

Zahvaljujući povijesnim istraživanjima, iznio je novinar Vittorio Messori u mjesecniku »Jesus« u prosincu 2003., samo je u Rimu zahvaljujući Piju XII. spašeno 4329 Židova koji su sklonjeni u muške i ženske samostane, pa i više desetaka župnih kuća. Nijemci su uspjeli deportirati nešto više od 1000 Židova iz rimskoga geta u rabi 16. listopada 1943., pa se broj spašenih pokazuje u svojoj veličini.

Sam Mieli piše o tome kao o uspjehu. Toga jutra, piše, uhićeno je 1259 Židova, a deportirano je 1007. Ostalih dvjesto pedeset dvoje pušteno je kućama jer su bili

Unatoč lažnim optužbama, proces za proglašenje svetim pape Pija XII. nastavlja se. Početkom ožujka Teološka komisija proučila je oko 3000 stranica »pozicije« o životu i djelovanju pape Pacellija. I njegov »njemački suradnik«, »lav iz Münstra« biskup Clemens August von Galen zasluzuje čast oltara. Svečana misa s proglašenjem očekuje se u drugoj polovici ove godine

ga pape kakav je bio Eugenio Pacelli.

Hitler je htio oteći Papu

U operaciji nazvanoj »Operacija Rabat« Hitler je u proljeće 1943. nakonio oteći Piju XII. iz Vatikana i zatočiti ga u zamku Lichtenstein u Würtembergu. To je za talijanski dnevnik »Avvenire« potvrdio očeviđac, general SS-trupa Karl Friedrich Otto Wolff, a prenijela 16. siječnja 2005. austrijska agencija Kathpress. Wolff, koji je tada bio šef esesovaca i policije u Italiji od »Hitlera je osobno primio zapovijed da oteče Piju XII.«, kojega je smatrao »vodom svih protunacionalistickih« i »prijeteljem Židova«. Sam Wolff

tvrdi da je bio protiv plana, te da je stoga otkljevao. No, početkom svibnja 1944. Hitler ga je stavio pred ultimatum, jer je smatrao da Pio XII. suraduje sa saveznicima. Stoga je Wolff otišao do Pape na susret i u audienciju 10. svibnja - mjesec dana prije povlačenja Nijemaca iz Rima - i Piju XII. obavijestio o Hitlerovim nakanama. Da su prilike bile vrlo napete, svjedoči i povjesničar o. Peter Gumpel, jer je britanski veleposlanik - koji je stanovao na vatikanskome državnom području - ipak spasio sve svoje dokumente u strahu od Nijemaca. Unatoč lažnim optužbama, proces za proglašenje svetim pape Pija XII. nastavlja se. Početkom ožujka Teološka komisija proučila je oko 3000 stranica »pozicije« o životu i djelovanju pape Pacellija. I njegov »njemački suradnik«, »lav iz Münstra« biskup Clemens August von Galen zasluzuje čast oltara, smatraju crkveni krugovi. Postupak za njegovo proglašenje blaženim već je završen, a svečana misa s proglašenjem očekuje se u drugoj polovici ove godine. Dvije crkvene veličine, dva simbola otpora nacizmu - na istoj časti oltara. Jedan prije, drugi nešto kasnije. (rr)

Svjetlost

Rimska sinagoga i danas se nalazi u nekadašnjem židovskom getu

Vittorio Messori: Čemu laži o Piju XII?

rata nije bilo prigovaranja niti kleverte o Piju XII. Stoviše, kad su u Vatikan došli prvi politički vode nove države Izrael, u njihovo ime Golda Meir izazila je Piju XII. zahvalnost za sve što je činio da spasi Židove i ostale ljudе od nacista i fašista, a u znak zahvalnosti Izraelska je filharmonija 26. svibnja 1955. izvela sedmu Beethovenovu simfoniju koju je slušao i Sveti Otac. Jedna od najnepravednijih

ulaz u katedralu u Münsteru. Sjećam se da sam ostao osupnut kada sa saznao da su po prvi puta otako je počeo rat ciljem naših bombardiranja postali civilni. Otišao sam pukovniku Gerhartu i rekao mu da ne smatram da mogu izvršiti zapovijed. Njegova je reakcija bila upravo onakva kakvu sam trebao, kako sam kasnije razmišljao, i očekivati od službenika kojemu je važna bila karijera i koji

civile nazivajući takva okrutna ubojstva »kako bi se slomio moral njemačkoga naroda« operacijom Gomora« kako je to činio vojni zapovjednik general Arthur Harris?

Spašavanje Židova iz rimskog geta

Ovako je istinu iznosio sam sudionik događaja, američki major Scripture. Među onima koji su se